

REFLEXEK

Prolegomena minden leendő szakácskönyvhöz

■ Michael Pollan amerikai újságíró és „ínyenc liberális értelmiségi” – ez egyik recenzense, David Kamp rá vonatkozó jellemzése – profán dologra, az emberi gyomorra alapozta írói karrierjét. Hozzájárult ehhez a közeg, a New York-i hipszter milió a maga sajátos, Kelet-Európából nézve luxusnak számító problémáival, mint például a vegetarianizmus és a mindenevés dilemmája, az organikus táplálkozás, egyáltalán az etikus étkezés és az állati jogok morális kérdései, ugyanakkor az anyag – az írói és a gyomorban emésztett – ügyes átszellemítése. Ez utóbbi kapcsán egy régebbi könyvnek emlékeztető kitétele például az étkezés csaknem buddhista ihletésű meditációs és holisztikus aspektusára hívja fel a figyelmet: az asztalhoz ülés szertartásának kezdetén – mintegy a hagyományos asztali ima helyett – gondolhatunk akár arra is, hogy a tányérunkra kerülő táplálék közvetlenül a Földdel köt össze bennünket, és a megemésztett étel néhány hónappal ezelőtt energia formájában még a Napban volt (vö. Michael Pollan: *In Defense of Food: An Eater's Manifesto*. Penguin Press, New York, 2008. 90.); egyszerűen az evés nemcsak egyszerű létfenntartás és kalóriapótlás, hanem kozmikus jelentéssel hordozó gyakorlat.

Pollan legújabb könyve, az ismét *New York Times*-sikerlistás *Cooked* az immár sokadik eresztés tőle a témából, és sok mindenben adósa Claude Lévi-Straussnak – lásd pl. *Le cru et le cuit* (A nyers és a főtt), 1964 –, akinél az amerikai szerző által is tárgyalt folyamat először jelenik meg úgy mint a „nyers” természet szublimálása, transzformációja a „főtt” emberi kultúrába. Az ember sütő-főző lény, visszhangozza a kötet többször is, hiszen a nyershez képest sokkal konzisztensebb és könnyebben emészthető táplálékkal él, így az evolúció során nagyobbra növesztette az egyik legenergiaigényesebb szervét, az agyát, és részben felszabadult a főemlősök napjának jelentős részét lefoglaló

lő rágás és emésztés uralma alól. A főzés ugyanis nem más, mint a rágás és az emésztés részleges kiszervezése (*outsourcing*) a testen kívülre, egyszersmind a kultúra, a nyelviség és az eszközhasználat területére; olyan folyamat, amelynek eredményeképpen „az emberiség emancipálódott a nagy mennyiségű nyers táplálék felhalmozásának és folyamatos rágásának a kényszerével szemben, és így más célokra fordíthatta az időt és szervezetének erőforrásait, mint amilyen például a kultúra létrehozása” (Michael Pollan: *Cooked*. 9.).

Ez az optimista és a lehetőségekhez – biológiai realitásunkhoz – mért szabadulástörténet mégis csak fele igazság. Mint az a főzés politikájával kapcsolatban fejtegetéseiből kiderül – mely egyben a nemek, a család és a társadalmi osztályok hatalmi viszonyait is leképezi az ételeket készítő és fogyasztók bonyolult viszonyrendszerében, például a konyhába, a fakanál mellé utasított nők és a szabadban zajló, ünnepi hússütést dirigáló férfiak viszonyát tekintve –, a szerző éppenséggel nem az ételkészítés további „kiszervezésének”, a mélyfagyasztott élelmiszerek és a gyorsétkezdék világát fenntartó vállalatok híve. Az élelmiszeripar ugyanis egészen másként főz, mint ahogyan az ember – több zsírral, cukorral, sóval és vegyszerrel; pontosabban: igazából nem főz, hanem csak „élelmiszerfeldolgoz” –, és az emberi életvilágból kiszervezett folyamat során a táplálék absztrakcióvá, önmaga szintetikusán előállított pótlékává silányul (vö. *Cooked*. 10–11.).

Alighanem ebben a baloldali „ételpolitikai” üzenetben keresendő Michael Pollan írói sikerének magyarázata. A főzés visszakövetelése és a „valódi ételekhez” való jog (szemben az általa bevezetett kifejezéssel „ételszerű ehető anyagokként” leírható ipari élelmiszerekkel) olyasvalami visszanyerésére irányul, amit mi magunk idegenítettünk el saját magunktól, egészen odáig menően, hogy a kapitalizmus dialektikájánál fogva az életet megkönnyítő, emancipatorikus

technológiák totális rabságába kerülünk. Valahányszor az élelmiszeriparra és az szintetikus előállított, ehető vegyszerekre bízunk magunkat, nemcsak az ételek előállítási folyamatára vonatkozó tudás, hanem mindig egy kis hatalom is elidegenítődik, absztrahálódik, míg végül „az étel teljesen el lesz vonatkoztatva a maga különféle kontextusaitól: az emberi kezek munkájától, a növények és az állatok természeti világától, a képzelettől, a kultúrától és a közösségtől” (*Cooked*. 15.). Michael Pollan tehát azt mondja: boldognak kell képzelnünk Ádámot, aki *Az ember tragédiájában* így panaszkodik: „S ha képzetem magasb körökbe von, / Az éhség kényszerít, hunyáskodottan / Leszállni ismét a tiprott anyaghoz”.

(Michael Pollan: *Cooked: A Natural History of Transformation*. Penguin Press, New York, 2013.)

Konyhanyelven

■ Nem ártott volna több dialektika – itt: az egyedi és az általános közötti le-föl járás és közvetítés – egy ilyen könyvnek, amely kimondottan az efféle átjárásra épül, ám ez is olyasmi, amiből egyetlen könyvnek sincs elég. Például a villa – ezt mondja a cím –, avagy hétköznapi eszközeink, a kézhez álló vizsgálatra milyen messzire vezet. Winston Churchill nem a konyhaeszközök, hanem az építészet kapcsán jegyezte meg: „Előbb mi alakítjuk épületeinket, hogy utána azok alakítsanak minket.” (Ugyanez másképp, Kranzberg első törvényének a megfogalmazásában: „A technológia se nem jó, se nem rossz, de nem is semleges.”) Ilyesmi itt a szerző, a hétköznapiság fenomenológiájának egy érdekes területére szakosodott Bee Wilson mondánivalója is, egy kis konyhai konzervatívizmussal tetézve.

Ami az utóbbit illeti, Michael Oakeshott angol politikai filozófus mutatott rá klasszikus esszéjében (*On Being Conservative*, 1956), hogy az élet egyes dolgaihoz – főleg azokhoz, amiket ráérősen, önmaguk kedvéért és szertartásosan végzünk (nála például a horgászáshoz) – konzervatív beállítódás szükséges, és ebben az értelemben mindannyian akarva-akaratlanul konzervatívak vagyunk. (Oakeshott például között melleleg a konyha és „a sütemény elkészítése” is szerepelt.) Bee Wilson ételtörténész az egyszerűségében pótolhatatlan és felülmúlhatatlan fakanál dicséretében fejti ki

ugyanezt mindjárt az előszóban: a fakanalat nem lehet kikapcsolni és bekapcsolni, nem csillog, nem berreg, ettől még azonban ugyanúgy megállja a helyét ma is, mint évszázadokkal ezelőtt, hasonlóan a konyha voltaképpeni lényegét alkotó összefüggésekhez. „A műanyag korában az ember arra számítana, hogy szintetikus spatulákkal keverjünk [...] általában azonban nem ez a helyzet” – létezik ugyan szilikon fakanál, ám ez fogalmilag és nyelviileg alig kifejezhető ellentmondás (fából vaskarika).

Ugyanakkor a könyv számos példával szolgál arra is, hogy a konzervativizmus utóvédharcát vívja a konyhában, mert időközben lezajlott bizonyos felejtés. Vegyük csak egyetlen szövegtípust, a konyhai recept esetét. A 19. század előtt a recept hasonlatok rendszere, emlékeztető – aide-mémoire, mondja elegánsan Bee Wilson – volt olyanok számára, akik eleve értik, hogy miről is van szó, olyan mértekegységekkel, mint a „tyúkojtásnyi”, „ujjnyi” vagy „aransyárga”. A notáció mára egzaktabb, nem analógiák és utalások költészete, hanem pragmatista traktátus, amely „azt az érzést nyújtja a szakácsoknak, hogy bármit megtehetnek, ha engedelmességek a szabályoknak, és betűhíven követik az utasításokat, mivel a feltétlen engedelmesség egyszermind az abszolút szakértelemhez fog vezetni”.

Mindennél jobban fény derül azonban a kötetből – a szerző alaptézisével összhangban – a modern technológia talán legnagyobb illúziójára. Ez ugyanaz a tanulság, mint amire a saját konyhánkban hónapokon át használatlanul porosodó elektromos keverők lehangoló csendje figyelmeztet. Melvin Kranzberg második törvényével kifejezve, mely a „mater artium necessitas” latin közhelyi visszaja: „invention is the mother of necessity”. Bee Wilson megfogalmazásában: „csak azért, mert bizonyos technológia létezik, még nem biztos, hogy használunk kell”; a konyhában valóban nélkülözhetetlen, önmagukban már konyhát alakító eszközök – egy éles kés, egy vágódeszka, serpenyő vagy fazék, kanál, valamilyen hőforrás – az emberiséggel egyidősek, és nagyjából változatlanok. Ez pedig, ha jobban belegondolunk, már önmagában az étel-, illetve konyhatörténészkedés abszolútuma: úgy művelni konyhatörténetet, hogy a konyhatörténet megszüntesse önmagát.

(Bee Wilson: *Consider the Fork: A History of How We Cook and Eat*. Basic Books, New York, 2012.)

Mi a „csak”?

■ Az a négy-öt izmus, melynek a filozofereknél a humanista műveltség egyoldalúságából és az obskurantizmus termékeny szellemi permisszivitásából adódóan, lévén hogy az abszolútum sötétjében minden tehén fekete, különösen rossz híre van, Richard Dawkins evolúciós biológus és népszerű, napjaink legnépszerűbb tudományos írójának a gondolkodására minden további nélkül jellemző: Dawkins szcientista, pozitívista, ateista, materialista és redukcionista; mégis ellentéte mindannak, amit ezekkel a fogalmakkal az intellektuális nyitottság (deklarált) hívei társítani szoktak: nem a tudománybabona híve, nem a tudományos naivitás foglya, korántsem sóltan alak, se nem fantáziátlan, s végképp nem funkcionális analfabéta.

Önéletrajzának első kötetében, amely életét harmincöt éves koráig, *Az önző gén* megjelenéséig (1976) követi nyomon, első látásra a lépten-nyomon idézett, de a szöveget ennél szervezesebben, stílusának és gondolkodásának sajátosságaként is átható költészet jelenléte döbönt meg újra, írásának eleganciája, könnyedsége, a próza tisztasága; mindez újra meggyőz, ha ugyan szükséges még a meggyőzés, hogy a természettudomány nem az ellenségünk, és hogy a világhoz nem feltétlenül kell hozzáhozni, túlvilágiaskodni ahhoz, hogy ámulatba ejtsen, hanem elég lenne csak megismerni. A szerző gondolkodási módjára legjellemzőbb passzus látszólagosan „csak” stílárís, a tudományos prózaírással kapcsolatos megjegyzése közvetve az ún. redukcionizmust (naturalizmust) veszi védelmébe, mely szerint egyetlen, természetes világunk van, és mi magunk, illetve minden, amit megfigyelhetünk, ennek része, és ennek elemi, egyszerű tényeire vezethető vissza; továbbá újraprendezi a mezőnyt, lebontja az igazolatlan, bevett asszociációkat egyrészt a tudományos, materialista világkép és a világ állítólagos varázstalansága, másrészt a világ varázsa és a mindenféle spiritualizmusok ábrándjai között: „Az ember nem csupán vegyi elemek halma...» Hát persze, hogy nem, ám ezzel még nem mondtál semmi érdekeset, és

feleslegesen a »csak«.

»Az ember nem csak állat...« Mi olyant mondtál ezzel, ami már nem közhely? Milyen súlya van ebben a mondatban »csak«-nak? Mi a »csak« egy állatban? Valójában nem mondtál semmi értelmeset. Ha mondani akarsz valamit, hát mondd ki.» (79–80.)

Persze hogy a varázs éppen ebben van, a csupánban és a csakban, melynél fogva mind a szerző, mind olvasója léte teljesen valószínűtlen szingularitás, egyszeri és megismételhetetlen evolúciós véletlen. Amint azt *Wonderful Life* című könyvében Richard Dawkins közeli szellemi rokona, Stephen Jay Gould is kellően szédítő távlatokat megnyitva kifejti, ha a kis, gilisztaszerű, primitív gerincműros pikaia gracilensnek, az összes későbbi gerinces, köztük az ember olyanra szerény őséneke történetesen nagyon rossz napja van, és nem marad fenn, a történet egészen másképpen, nélkülünk alakul (W. W. Norton & Company, New York, 1989. 323.). Illetve, visszatérve Dawkins-hoz, aki egy ehhez igen hasonló szingularitásmeta-forára építi saját és az emberiség közös biográfiját, „ha a magas cikász pálmától balra a második dinoszaurusz történetesen nem tüszent, és így nem véti el minden emlősállat parányi, cickányszerű őseit, egyikünk se volna most itt. Mindannyian tökéletesen valószínűtlennek tekintetjük magunkat.” (8.) (139. oldalán a szöveg a tüszentes baljós megidézésével mint a halál végső véletlenjének a metaforájával zárul.)

Végezetül egy megjegyzés az általában vett könyv sorsáról és formáiról. Az *Appetite for Wonder*t a szerző felolvasásában, hangoskönyvként „olvastam” a napi jövés-menés közben. A szerző hangja, például a versidézeteknél, egyértelműen többletet jelentett az írott szöveghez, az idősebbek által annyit siratott papírkönyvhöz képest. Ezután néztem utána néhány idézetnek, fényképnek az írott, ám elektronikus változatban. A hangoskönyv borítóját, amely munka, megfigyelés közben ábrázolja a természetkutatót, jobban kedvelem a papírkönyv tablófotóra emlékeztető portréjához, ormóltanabb sárga betűihez képest.

Evolúciós történet ez is.

(Richard Dawkins: *An Appetite for Wonder: The Making of a Scientist*. Ecco Press, New York, 2013.)

Bugyrok, próféciaák

■ Szomáliai nomádból holland parlamenti képviselő, első számú közellenség, kétszeres emigráns, illetve ki tudja hányzoros politikai menekült – valószínűtlen életpálya, amely (különösen egy nő számára) csupán a liberális modernitásban lehetséges, és annak minden ellentmondásával és civilizációs hadviselésével is a legjobb kifejezője. Az egyik ellentmondás: általában tiltakozni illik a nemek szerinti hátrányos megkülönböztetés, a szexizmus ellen, feltéve, hogy ez a „saját”, a nyugati nők ellen irányul; egyébként hajlamosak vagyunk azt a liberális tolerancia nevében pusztán kulturális pikantériának felfogni, hogy szűklátókörűség, például – a kritika vitorlájából a szelét eleve kifogni próbáló fogalommal élve – „iszlamofóbia” gyanújába ne keverdjünk. Ami a civilizációs hadviselést illeti, a szerzőnek, Ayaan Hirsi Alinak van oka rá, hogy az efféle multikulturalizmus ellensége legyen: gyerekkorában többek között női nemiszerv-csonkítást szenvedett, felnőttként – az iszlám bírálata miatt – életéért kell(ett) rettegnie a nyugati világ kellős közepén (részletesebben lásd *Infidel* című, 2006-ban a New York-i Free Press által kiadott önéletrajzát; illetve magyarul az Ulpiusnál 2008-ban megjelent *Hitetlent*).

A Nyugat „másság” iránti (viszonzatlan) szerelmének a vége felé egyre gyakoribb az, amire korábban, a multikulturalizmus fénykorában, a kilencvenes években, amikor mindenki a másság mellett volt, lehetetlen lévén, hogy esetleg másképp legyen a másság mellett, sőt még a kétezres évek legelején is alig akadt példa: a liberális beállítódás szerény szkepticizmusából látszólag egyenes ágon levelezhető kulturális relativizmus megkérdőjelezésére. A jó élet fogalmát nem tudjuk objektíven megalapozni, úgyhogy az a legjobb, ha a különböző kultúrákat hagyjuk a maguk fogalmait szabadon érvényesíteni, ez volt egykor a tézis. Ez a korhangulat aztán a 9/11-es terrortámadás évtizedében fordult egyet, és egyre több nyugati szerzőnek újra eszébe jutott, hogy a jó élet és a moralitás állapota esetleg meghatározható a lehető legkevesebb fölösleges szenvedésként is, ami a keresett objektív mércét minden további nélkül jelenthetné. Monty Python *Az élet értelmé* című, 1983-as filmjének tanulsága szerint ez egyébként „semmi különös:

légy kedves az emberekhez, ne egyél túl zsirosan, néhanapján olvass egy jó könyvet, sétálj, és próbálj békében élni bármilyen nemzetiségű és felekezetű emberrel”.

Jelenleg pedig, minden jel szerint a multikulturalizmus és a vallási tolerancia szaturációs szakaszában Ayaan Hirsi Ali minden finomkodás és kötelezően elvárt „kulturális érzékenység” nélkül így fogalmaz: „Az összes kultúra iránti egyenlő tisztelet a való világban nem az egymással békésen kommunikáló, az ételek és a kézművesmesterségek bájos tarkaságát megőrző, sokféleségükben emelt fővel élő népek gazdag mozaikjához vezet, hanem az elnyomás, a tudatlanság és az erőszak zárt bugyraihoz.” (175.) André Malraux egyszer állítólag azt találta mondani, hogy „a 21. század vagy a vallások évszázada lesz, vagy egyáltalán nem is lesz” – amit aztán hálából közhelye is csépeltek az érintettek; *ebből* a századból nézve azonban egyre többek számára úgy tűnik, hogy éppen ellenkezőleg.

(Ayaan Hirsi Ali: *Nomad*. Knopf Canada, Toronto, 2010.)

Mosolyogj – vagy halj meg?!

■ Mi oka lenne bárkinek is arra, hogy egy olyan egyértelműen hasznos és üdvözítő szellemi beállítódást tegyen kritika tárgyává, mint az optimizmus és a pozitív gondolkodás? Barbara Ehrenreich amerikai szociáldemokrata szerző elsősorban a cselekvő változ(tat)ás helyett a fennálló viszonyok elfogadását diktáló politikai ideológiaként leplezi le hazája kedvenc életbölcsségét, a kétségbeesett életigenlést és derülátást. Ahelyett, hogy elfogadjuk, sőt válasszuk azt, amin (úgymond) nem tudunk változtatni, a kötet egzisztencialista felhívása alapján inkább lázadnunk kell ellene, még ha ennek a döntésnek esetleg a kudarc is kölcsönöz tragikus méltóságot.

B. E. mellrákban betegedett meg előző könyve, az egyesült államokbeli munkásosztály helyzetéről szóló *Nickel and Dimed* (2001) befejezése után. Alapélménye az volt, hogy az egészségügyi rendszer a betegség tapasztalatát, a tumort rózsaszínű cukormáz bevonattal tálalja, nem csupán megszépítvén és normalizálván a sorscsapást, hanem (pozitív vagy negatív, kétségbeesett vagy türelmes) hozzáállása mentén egyenesen az áldozatot, a beteget téve felelőssé a saját helyzeteért. Mosolyogni és tűrni kell azonban

nemcsak a betegségnek, hanem a vállalatnak való kiszolgáltatottság állapotában is. Zig Ziglar keresztény motivátornak a leszázalékoltakhoz, a munkanélküliségbe süllyedőkhöz és a fölöslegesekhez címzett mantrája: „Minden a te hibád; ne okold a rendszert; ne okold a főnököt – dolgozz keményebben, és imádkozz többet!” (116.) Mindahányszor ugyanis nincs valós megoldás, a hozzáállásunkon kell változtatni, sikernek vagy „lehetőségnek” keresztelven át a kudarcokat és saványúnak a szöveget.

A pozitív gondolkodás az eszmetörténet tanulsága szerint is a legbizonytalabb és legsötétebb korokban domináns, kompenzatorikus válságtünet. (Klasszikus példa erre a poliszok világának fölbomlásakor a „belső városállamba” való visszavonulást javalló sztoicizmus.) Legközelebbi rokonai a gyermeki kiszolgáltatottság állapotából átöröklött mágikus, vágyvezérelt gondolkodás, a kimagyarázó racionalizálás és a kognitív disszonancia-redukció egyéb, gyenge formái. Mit lehet tenni, ha már nincs mit tenni? Az ezredfordulón (újja)született, az adott világrendet közvetve igazoló pozitív pszichológia üzenete szerint a képzetben („pozitív vizualizáció”), az önostorozásban (motiváció), a vallásos mantrákban és az önszuggesztívóban (neurolingvisztikus programozás, NLP) kell keresni a megoldást. Pangloss mester, a lehetséges világok legjobbját logikusan levezető Leibniz karikatúrája juthat eszünkbe a *Candide*-ből, Voltaire regényhőse, aki voltaképpen egész életében „iszonyúan szenvedett, de mivel egyszer azt állította, hogy minden jól van ezen a földön, ezentúl sem állíthatott mást, bár réges-rég nem hitt már benne”. Ehrenreich egy másik, valóság- és szelektívül hagyományt szóltat meg, amely viszont Che Guevara mottójának a moralitása alá rendelhető: „Legyünk realisták, követeljük a lehetetlent!” (Vö. Marx 11. Feuerbach-tézisével.)

(Barbara Ehrenreich: *Bright-Sided: How Positive Thinking Is Undermining America*. Picador, New York, 2009.)

Szaktanácsadói beszámoló

■ Az analitikus filozófia önfelfogása szerint a gondolataink tisztázására szolgáló eszközök szerszámosládája. Ezt az alapító metaforát fogja szaván Daniel C. Dennett „intuíción pumpákról és más gondolatszámokról” szóló kötete. A fi-

lozofus „szerelői zsebkönyve” eddigi publikációi legjobban bevált érveiből, magyarázataiból és témáiból válogat, pontosabban a Dennett által „intuíción pumpáknak” nevezett, kedvenc gondolat kísérleteit alkalmazza azokra a problémákra, melyeket a szerző a filozófia alapkérdéseinek tekintetében a jelentés, az evolúció, a tudat és a döntés problémáira. Az „intuíción pumpák” tisztázó eszközök, kellékek abban az értelemben, hogy első látásra zavarba ejtően homályos területeken a pontosabb kérdések kimunkálását hivatottak elérni, hogy ezeket a kérdéseket azután a pozitív tudományoknak (kognitív neurotudomány, mesterséges intelligencia-kutatás, biológia stb.) adják át.

Olyan (kvázi)kérdésekről van szó tehát, amelyek még nem kellek operacionálisan – tudományos kutatási tervek formájában –, illetve nem matematizáltak, és amelyekhez így mindenekelőtt képzet szükséges. Ez a fajta alkotó képzetelőrő azonban, mely itt a költészet és általában a művészi gondolkodásmód speciális alkalmazásaként egészen váratlanul jelenik meg sokak számára, a logika szabályainak, mindenekelőtt az ellentmondás elvének alárendelt képesség. A filozofus az az ember, aki olyan váratlanul jelenik meg sokak számára, a logika szabályainak, mindenekelőtt az ellentmondás elvének alárendelt képesség. A filozofus az az ember, aki olyan váratlanul jelenik meg sokak számára, a logika szabályainak, mindenekelőtt az ellentmondás elvének alárendelt képesség. A filozofus az az ember, aki olyan váratlanul jelenik meg sokak számára, a logika szabályainak, mindenekelőtt az ellentmondás elvének alárendelt képesség. A filozofus az az ember, aki olyan váratlanul jelenik meg sokak számára, a logika szabályainak, mindenekelőtt az ellentmondás elvének alárendelt képesség. Mielőtt megalkotnák az első, nagyobb léptékű modellt vagy a prototípust, a felalálók előbb egy kisebb játékszett terveznek, azaz egy voltaképpen önmaguk által kreált „játékproblémát” oldanak meg, amely a további pénz-, idő- és egyéb befektetések előtt igazolja, hogy a megoldás legalább „elvből” működik (vö. i. m. 103.).

Ez az angolszász filozófia-felfogás nálunk megszokott kontinentális bölcselethez képest mindenekelőtt azzal tűnik ki, hogy egyfajta alkalmazott logikát és nem történeti filológiát forgalmaz. Hangsúlyosan filozófiai kutatás a fogalmak körében, nem pedig értelmezés, kommentár, szövegmagyarázat. Ha a kontinentális filozófia csakugyan inkább egy szépirodalmi műfaj, illetve „a metafizikusok zeneileg tehetségtelen muzikusok” (Carnap), úgy a Dennett-féle filozófiai munka igazá-

ből formális logikai költészet és hangszerkészítés.

(Daniel C. Dennett: *Intuition Pumps and Other Tools for Thinking*. W. W. Norton & Company, New York – London, 2013.)

Modern halottaskönyv

■ Méltán kölcsönözte a már sokat kopott-kölcsönzött Dylan-dal címét Katy Butler csendesesen mellbevágó, torokszorító kötetéhez: akárcsak Bob Dylan, illő understatementtel beszél a meghalásról. Érv is ez persze közvetve az időben bekövetkező, jó halál mellett – anélkül, hogy az aktív és passzív eutanázia, kényszerkezelés, öngyilkosság stb. kérdései körüli szokásos, skolasztikus filozófiai-vallási vitákba keveredne. Mindezek helyett Katy apja, Jeffrey Butler történetét, egy családragény utolsó fejezetét írja, vegyiszta hitelességgel és egyszerűséggel.

A szerző amerikai buddhista újságíró, Thich Nhat Hanh zen szerzetes tanítványa. A buddhista eszmeiségből és a keresztényből egyaránt szabadon merít – sohasem álláspontokat, argumentumot, csupán valamiféle háttérrel vázol fel témájához, amely háttér éppen azáltal sokatmondó, hogy korántsem (lehet) teljes és kielégítő. A meditáció, az ima, a meghalás kultúrtörténetére vonatkozó, elszórt reflexióinak súlya – ugye bármi, ami átsegít egy nehéz éjszakán – olyan hétköznapi dolgokban mérhető le, mint az ürülék lemosása, a családi veszekedések és az orvosi konzultációk szorongásai.

Butler naivitása abban a meggyőződéseben nyilvánul meg, hogy „régebben” a halál valamiképpen „jobb”, mert természetesebb, hirtelenebbül beáll, sorsszerűbb volt (lásd a klasszikus argumentum *ad naturam szofizmat*). Az élet és halál transzcendenciáját, hogy ezeket tehát nem mi hozzuk-küldjük, hanem maguktól jönnek el hozzánk a maguk idejében, a könyvben némileg démonizált modern orvostudomány ok nélkül megpiszkálta, haldoklásunkat meghosszabbította, és ezáltal alig elviselhető terhet varrt az élők nyakába – szerinte. Holott meghalni nem metafizikai botrány és illetlenség, hanem csak természetes anyagcsere. A kivételek kivétele nem a halál, hanem az élet.

Ez részben igaz is. J. B. azonban nem a későbbi pokol fenekére kívánt pacemaker beszerelésekor vagy az első agyi érktasztrófa bekövetkezésekor döntött elő-

ször a modern orvostudomány mellett, hanem sokkal hamarabb és már több ízben. Például háborús sebesültként, bal karja amputálásakor. Katy Butler elszólását idézve: „Sohasem hallottam apámat Istennek köszönetet mondani csodálatos életben maradásáért. Sir Alexander Flemingnek és a penicillinnek mondott köszönetet.” (20.)

Szöröstül-böröstül a medicináé letünk mi, olyannyira, hogy azt is neki rójuk fel, ha nem, és azt is, ha túlságosan jól működik. Az életesemények jelentésével kapcsolatos végső tanácsalanságunkat azonban csakis önmagunkon kérhetjük újra meg újra számon.

(Katy Butler: *Knocking on Heaven's Door: The Path to a Better Way of Death*. Scribner, New York, 2013.)

Totemek nélkül, tabuk nélkül

■ Peter Boghossian „ateistacsináló” könyve olyan, amilyenek a filozófiát még a vérbeli katedrafilozófusok is legszívesebben látni szeretnék: társadalmilag releváns, gyakorlatias, alkalmazott és valamiképpen (hatásait tekintve) *nem mind-egy* – ezek a varázsszavak, melyek köré a javasolt játék szerveződik. Csakhogy a kihívás, mellyel számolnia kell, nem racionális természetű: mint azt egyszer a derék Jonathan Swift írta, „you do not reason a man out of something he was not reasoned into” (32.) (kb. „lehetetlen valakit egy olyan állásponttól érvek segítségével eltéríteni, amelynek igazáról eleve nem érvekkel győzték meg”). A neveltetéssel (szocializációval) és következtetésekkel identitásokkal nem lehet vitázni – legalábbis a kortárs „baloldali liberalizmus” kényszeresen óvatoskodó hittétele alapján –, így Boghossian elsősorban epistemológiai vitát folytat. És *ezen* a terepen, melyet maga kerít körül és saját feltételei szerint alakít ki önmagának, nem túl nagy kunszt a győzelem.

A hit meghatározása nála: „pretending to know things you don't know” – vagyis a tudás színlelése olyan dolgok kapcsán, amelyekről nincs biztos tudásunk, mert ha lenne, a hit nem volna hit; a szerző lényegében ebből kiindulva bizonyítja újra meg újra, hogy a hit nem (biztos) tudás (amit mindközönségesen körkörös érvelésnek, petitio principium-neveznek). Boghossian enyhén ellen-szenves módon Szókratész köpönyegébe bújik, s hogy példát mutasson (statuál-

jon?), oktató beszélgetéseket idéz fel saját életéből, ám önmagánál, a hivatásos filozófiatanárnál nyilvánvalóan gyengébb ellenfelekkel (szalmabábukkal) „vitázik”: a portással, a bolti eladóval, zavaros lelkű kamaszokkal. Sokszor utal arra is, hogy mellesleg dzsiudzsicuzik (értsd: birkózó platonista, nem holmi szobatudós).

Ugyanakkor a szerző valami egészen mást, mint ezeket a rögtönzött párbeszédet – és ateistákat – mégiscsak igazán meggyőzően csinál. Részbe ennek az is, hogy leszámol azzal az elitizmusunkkal, mely szerint a filozófia mintha a felsoroltaknak (portásoknak, bolti eladóknak stb.), a „kicsiknek” nem volna való, mert hiszen túl magas. E mögött húzódik meg az igazi érdekesség: Peter Boghossian első ízben fejti ki igazán világosan azt a liberáliszmus *belül* mostanság meghonosított módosítást, szükséges korrekciót, mely szerint igazából nincs is semmi gond azzal, hogy valakinek az identitását kikezdjék, nyilván amennyiben nem valódi természetes adottságokról, hanem véleményekről, hitekről, kultúráról van szó. A tisztelet egyéneknek és nem feltétlenül az általuk vallott eszméknek jár ki; ez utóbbiak minél szentebb meggyőződéseink, annál inkább vitathatóak, sőt vitandóak. Mi több, lehetséges az is, hogy éppen valamely embertársa mint racionális lény iránti következetes tiszteletből legyen valaki az illető által vallott abszurd(gyanús) hitekkel szemben tiszteltn.

(Peter Boghossian: *A Manual for Creating Atheists*. Pitchstone Publishing, Durham, North Carolina, 2013.)

Le a kalappal!

■ Chuck Klosterman meglehetősen jellegzetes kulturális jelenséget testesít meg személyében, pontosabban az általa forgalmazott írói perszónában. Ami azt is jelenti, hogy a szerző önmagában, illetve teljesítményét tekintve nem igazán érdekes.

Ez a jelenség (kulturális brand) a hipszter esszéíró. A digitális nomádok karneváli interfészei, sápadt fénnel világító laptopja a kávézó asztalán. Könnyed témákról halálkomolyan és a komoly témákról kötelezően nyeglén, könnyeden, a különbséget tagadva, elironizálva, nem lévén többé magas és alacsony vagy csak minden alacsony lévén és lapos, se csúcsok, se völgyek.

Klosterman ezúttal a karizmatikus gonoszról írt könyvet. Nem a valódi gonosz szürke és ijesztő arcáról, serény hivatalnoki banalitásáról, hanem a rikító karikatúrákról. Hitler például úgy van benne, hogy nincs benne a könyvben, a szerző által érezhető büszkeséggel vállalt megoldás diktálta dalszövegelemzések formájában.

„Hitler, Joszif Sztálin, Mao Ce-tung – a zsarnok emberi nyomorúság Beatlese, Rolling Stonesa és Led Zeppelinje.” (94.) Nem túlságosan izléses mondat, ráundásul semmit sem jelent, hacsak nem azt, hogy a szerző részeg vagy hülye. A saját bevalása szerint az előbbi.

Az a nyelv, amelyen a hipszter esszé megszólal, a populáris kultúra elemeihez fűzött kommentár. A beszéd téje nem más, mint hogy illusztrálja, „hogyan használják a populáris kultúrát az emberek annak érdekében, hogy saját életükről magyarázatokat fogalmazzanak meg önmaguk számára” (20.).

Csakhowy általában nem erre használják; hanem ilyesmivé csupán a kellemest a haszonnal összekötő „kritikai kultúrakutatással” (cultural studies) foglalkozó egyetemi tanszékeken válik, nem a saját elemében. Theodor Adorno például azt mondaná, hogy elsősorban normalizáló és standardizáló, az általános passzivitást támogató eszköz, szemben a saját életünkre vonatkozó kritikai reflexiót és a változás igényét kiváltó „művészettel”.

Akárcsak Klosterman, nem a fekete kalapot hordja, hanem a csörgősipkát.

(Chuck Klosterman: *I Wear the Black Hat: Grappling with Villains (Real and Imagined)*. Scribner, New York, 2013.)

Katasztrófatervek

■ Nem feltétlenül kell ortodox kantiánusnak lennünk ahhoz, hogy belássuk: az emberi ész erősségének és nem gyengeségének számít, sőt egyik legértékesebb tulajdonsága lehet az, hogy önmagának határt szab. A közgazdasági Nobel-díjas kutatópszichológus, Daniel Kahneman eddigi teljes munkásságát összefoglaló kötetében semmi mással nem foglalkozik, mint ezzel a fajta határmegvonással, illetve mindazon módszerek és lehetőségek számbavételével, amelyek segítségével rendszeresen becsapjuk önmagunkat. Egy másik Nobel-díjas, az elméleti fizikus Richard Feynman frappáns tanácsának szavaival élve: „Az első alapelv az, hogy

nem szabad becsapni önmagunkat – ráadásul mindig önmagunkat a legkönnyebb becsapni, úgyhogy legyünk nagyon óvatosak!”

Az emberi gondolkodás „rendszerhibáit”, az ún. kognitív torzításokat (bias) – köztük a különféle előítéleteinket, a jellemzően elsziettett ítéletalkotást és döntéshozatalt, képességeink túlértékelését, holtbiztosnak vélt intuícióinkat, passzív optimizmusunkat, egyszerűen a gondolkodásbeli lustaságot – kartotékoló tudományos munka egyik legmeglepőbb jellemzője, hogy nem csupán érvekkel, empirikus kísérletekkel és logikával szolgál, hanem egyfajta *világnézetet is hordoz, és hangulata van*. Daniel Kahneman és az ő életre szóló kutatópartnere, a már elhunyt Amos Tversky világa egy bizonytalansággal és végzetes buktatókkal teli, az esetlegességnek a végsőig kitett, makrancos realitás képét mutatja, ahol rengeteg a kockázat, és nagyon sok szabályra kellene figyelni, ám mindig azonnal szükséges cselekedni.

Ráadásul a naivan magabiztos, „gyors gondolkodás” kritikájából sem absztrahálhatóak biztosabb alapelvek, mint a Feynmantól idézett, csupán valamiféle melankolikus megfontoltság és rezignált derű. Ha előre tudjuk, hogy tévedni fogunk, nyugodtan figyelhetünk már eleve a hibákra és a károk minimalizálására. Nem igazolásunkat, csalóka biztonságot kell tehát keresnünk, hanem a kedvenc hipotéziseink cáfolatait, akárcsak a tudományos kutatás popperi módszertanában (falszifikáció). Az állandó éber tudatosság ilyen magas foka az egyén lelki életének terminusaira lefordítva persze nem más, mint szorongás, más szóval a problémamegoldó, veszélyelhárító, a túlélést elősegítő biológiai szervként létrejött tudat reflexív szerkezetébe kódolt struktúrahiba: az önmagát tükröző gondolat remegése. Kivéve talán, ha az eleve vesztes egzisztálás fegyelme minősül át morális győzelemmé.

(Daniel Kahneman: *Gyors és lassú gondolkodás*. HVG Könyvek, Bp., 2013.)

Gyilkos a kapuban

■ A klasszikus ellenpéldát Platónnál, az *Államban* találjuk. „Ha valaki eszénél lévő barátjától fegyvert vett át megőrzés-

re, ám az őrjögésében visszaköveteli, a visszaadó nem járna el igazságosan, ha az ilyen állapotúnak meg akarná mondani az igazat.” Majd Kantnál ugyanez, más kiértékeléssel: „büntett volna hazudni egy gyilkosnak, aki azt kérdezi tőlünk, a házukba menekült-e a barátunk, akit üldöz.” Egyszerűen (kontra Platón) nincs emberszeretetből fakadó hazugság.

A híres példa, a „gyilkos a kapuban” tárgyalása Sam Harris feltűnően tömör, paradoxonmentes vagy a paradoxonokat rövidre záró, az igazság haszonértékét tekintő esszéjében a szerző önértelmezése ellenére kantianus ízü. A kapun dörömből gyilkosnak igazat mondó személy viselkedése pszichopatára vallana, ugyanakkor a pacifista „kegyes” hazugsága sem oldja meg kielégítően a helyzetet (a gyilkos esetleg folytatja ámokfutását, más áldozat issza meg a jámbor hazugság levét, stb.), csupán másokra (szomszédok, rendőrség) hárítja annak terhét. A feltétlen hitelesség, de nem feltétlenül a törvény imperatívuszának betűje szerinti igazmondás Sam Harris által javasolt etikája alapján a gyilkosnak végül is szembeülnie kell a saját magával kapcsolatos igazsággal, azzal, hogy viselkedését nem fogjuk eltúrní (így például teljesen igaz, sőt hitelesebb válasz lehet a kérdésre az is, hogy „ha tudnám, se mondanám meg”, vagy még inkább egyszerűen csak: „állj, vagy lövök!”) (38–41.).

Ugyanis ami a hazugságban káros, és ezért etikátlan, az a megtévesztett személy (a tehetségtelen művész, a túlsúlyos barátunk vagy a halálosan beteg családtag stb.) szolipszista káprázatának, önmagával meghasonlott privát valóságának a fenntartásához nyújtott hozzájárulásunk, illetve a mindannyiunk (az önmagukat hozzá képest beavatottak, a kiskorúság állapotából kilábaló felnőttek tételezők) közös realitásához való hozzáféréseinek megtagadása: a megtévesztett személy szabadságának, döntési lehetőségeinek önkényes és egyoldalú behatárolása. Harris arroganciaérvének nevezhetnénk ezt az újszerű indoklást: nem dönthetünk mások helyett, hanem csak közösen egy közös valóságról.

(Sam Harris: *Lying*. Four Elephants Press, 2013.)

Rigán Lóránd